

אייכמן על גלי האתר: תפקיד הרדיו

בהתהוותו של משפט היסטורי

עמית פינצ'בסקי, תמר ליבס ואורה הרמן

מבוא

בספרו *משפט ירושלים*, מתאר גדעון האוזנר את פרשת העמדתו לדין והרשעתו של קצין האס אס הבכיר אדולף אייכמן בבית-דין ישראלי בשנת 1961. האוזנר, ששימש כתובע הראשי במשפט זה, מתמקד בעיקר בהיבטיו המשפטיים של האירוע ומזכיר רק באופן אקראי את ההשפעות שנודעו לו מחוץ לכתלי בית המשפט. מבין איזכורים אלה, אחד הבולטים מתייחס להאזנה לשידורי הרדיו הישירים מבית המשפט:

הרדיו (טלוויזיה טרם הייתה בארץ) דיווח על המשפט בהרחבה, וחלקים חשובים שודרו מידי יום מאולם המשפט גופו. אנשים היו סוגרים חנויות ויושבים בפנים להאזין. נהגי מוניות ואוטובוסים היו עוצרים מכוניותיהם בצידי דרכים, בטענה שהם נרגשים מדי ואינם יכולים להמשיך. תלמידים היו מביאים טרנזיסטורים לבתי-הספר והמורים היו נאלצים להפסיק שיעורים כדי לאפשר להם להאזין. המשפט בקע לרחובות מחלונות ומפתחי בתים.¹

האוזנר עצמו לא נמנה כמובן עם קהל מאזיני הרדיו הקבוע, אך דבריו מעידים ככל הנראה על התפיסה הרווחת שהכלי העיקרי שבאמצעותו חווה הציבור הישראלי את משפט אייכמן היה הרדיו. ראוי לציין שבאותם ימים של ראשית שנות ה-60, הרדיו היה אמצעי השידור היחיד שפעל בישראל (הטלוויזיה החלה לשדר רק שבע שנים לאחר מכן, בשנת 1968).² תחנת הרדיו הראשית היתה "קול ישראל", שבאותו העת היתה מסונפת למשרד ראש הממשלה. תפקידו המרכזי של הרדיו בחיים הציבוריים הישראליים באותן שנים הוא עובדה שאין עליה עוררין.³ דומה כי עד היום, הזיכרון החי ביותר שהותיר המשפט בקרב ישראלים רבים הוא האזנה לישיבות בית המשפט – בעיקר לשידורים ישירים – מדי יום ביומו.

מספר היסטוריונים ומבקרים הלכו בעקבות ספרה המפורסם של חנה ארנדט, *אייכמן בירושלים: דו"ח על הבנאליות של הרוע*,⁴ והגדירו את משפט אייכמן כ"משפט ראווה". מסקנה זו מצאה את חיזוק בעובדה שהמשפט התקיים באולם תיאטרון בנוכחות מצלמות

ומיקרופונים. מחקרים מאוחרים יותר ממשיכים אמנם להתווכח על המטרות הפוליטיות והאידיאולוגיות שעמדו מאחורי המשפט, אך דומה שנקודה אחת שאינה שנויה במחלוקת היא ששידורי הרדיו מילאו תפקיד מפתח בהבאת המשפט לתודעת הציבור ובהפיכתו לאירוע בל ימחה בזיכרון הקולקטיבי הישראלי.⁵ מרבית החוקרים הניחו כעובדה מובנת מאליה שהרדיו, בהיותו נתון לידיה של ממשלת ישראל, שימש בעיקרו של דבר כשופר של ראש הממשלה בן גוריון, אך למעשה אין בנמצא מחקר הבוחן לעומק את התפקיד האמיתי שמילא בעת במשפט.

מחקר זה, המבוסס על מסמכים, התכתבויות ותזכירים מקוריים מתקופת המשפט, מנסה לבחון את מגוון השיקולים והמטרות שעמדו לנגד עיניהם של מנהלי הרדיו, פקידי ההסברה וממשלת ישראל. המידע שהופק ממסמכים אלה חושף שמץ מן המורכבויות שאפיינו את סיקורו התקשורתי של המשפט. המסקנה העיקרית שעולה מן הדברים היא שההנחה שהרדיו שימש כזרוע של ממשלת בן גוריון ותו לאו אינה מדויקת. בניגוד לתיאורים הקודמים שנטו לראות את "קול ישראל" כשופר תעמולה גרידא, מחקר זה טוען כי התחנה אמנם שמרה אמונים לממשלת ישראל אך בה בעת חתרה גם להשגת מטרות מקצועיות משלה, תוך תחרות בגופי התקשורת האחרים שסיקרו את ההליכים. ניתן אפוא לראות את הרדיו הישראלי כשחקן אוטונומי למחצה שפעל בסיקור משפט אייכמן וכל הסובב אותו לצידם של שחקנים אחרים. הרדיו אכן עיצב את האופן שבו חוו הישראלים את המשפט, אך זאת לאו דווקא על-פי אסטרטגית תעמולה שנקבעה מראש.

מחקר זה ינסה גם לשפוך אור על אחד ההיבטים המדוברים ביותר של המשפט שלמעשה כמעט לא נחקר: שידורי הרדיו החיים מן האולם. כפי שנטען בהמשך, שידורים ישירים אלה נבעו בעיקר מיוזמה עצמאית של קול ישראל ולא מתכתיב ממשלתי. יתרה מזאת, בניגוד לאמונה הרווחת ששידורים ישירים אלה היו אירוע יומיומי, הראיות מלמדות כי לא כך הדבר ושכיחותם היתה פחותה בהרבה. פיסת מידע זו מעוררת מטבע הדברים שורה של שאלות לגבי האופן שבו המשפט נחקק בזיכרון הקולקטיבי הישראלי.

הצדק צריך להיראות ולא רק להיעשות

משפט אייכמן היה מבחינות רבות הליך משפטי יוצא דופן שאילץ את הממשלה ומערכת המשפט בישראל להתמודד בעת ובעונה אחת עם כמה מטרות סותרות. על רקע מטרות אלה יש לראות את האופן שבו ניהלו פקידי ההסברה הישראלים את הסיקור התקשורתי של המשפט.

אחת ממטרותיה העיקריות של ההסברה היתה ביסוס זכותה של ישראל להעמיד את אייכמן לדין על-פי החוק הישראלי. הדבר היה חשוב בראש ובראשונה כדי להדוף את הביקורת שנשמעה בעולם על חטיפתו וכדי לסכל את היוזמות להעמידו למשפט בפני בית דין בינלאומי. בד בבד, המשפט העניק לממשלת ישראל גם הזדמנות נדירה להשפיע בעוצמה רבה על דעת הקהל המקומית והבינלאומית: להזכיר לעולם את השואה שפקדה את העם היהודי ולהציג את מדינת ישראל כנציגה הטבעית של הצדק ההיסטורי וכערובה העיקרית לבטחונם של היהודים לאחר השואה. חיים יחיל, מנכ"ל משרד החוץ הדגיש את חשיבותו הפוליטית של המשפט בתדרוך פנימי לקונסוליות הישראליות באפריל 1961:

האחד הוא הפונקציה הגואלת של מדינת ישראל, היות הארץ אשר בה יש לכל יהודי באשר הוא יהודי מקום... השנייה היא המדינה הזאת כתובעת את עלבונה של עמה וכדנה את הפוגעים בחיי האומה ובזכויותיה... ואני מעמיד באמונה שלמה, ללא כל הפרזה, את משפט אייכמן כסמל טראגי, כסמל גדול של אותו דין מר בינינו ובין רודפינו אשר באו לכלותנו במישור אחד עם מעשה הגאולה, העלייה והקליטה של המוני בית ישראל בתוך ארצנו.⁶

הנציגים הישראליים הונחו אפוא לתאר את המשפט כנקודת מפנה בהיסטוריה היהודית, וכך לרתום אותו למטרותיה הלאומיות של ישראל ובראשו וראשונה לביסוס מעמדה של מדינת ישראל כמולדת העם היהודי.

תמונה 1 התובע הראשי גדעון האוזנר (עומד); יושב לצידו השמאלי, הסניגור רוברט סרבציוס (צילום: ג'ון מילי, הזכויות שמורות ללשכת העיתונות הממשלתית).

הדמות הבולטת ביותר בצוות התביעה הישראלית היתה ללא ספק התובע הראשי גדעון האוזנר (תמונה 1). חנה ארנדט תיארה אותו כדמגוג שכולו הצגה אשר השופטים (שזכו בספרה להערכה רבה) נאלצו מדי פעם לצנן את התלהבותו כדי למנוע מן ההליכים "להפוך למשפט ראווה בהשפעת חיבתו של התובע לראוותנות".⁷ לדעת ארנדט, האדריכל האמיתי מאחורי המשפט היה בן גוריון, שנשאר אמנם מאחורי הקלעים אך ניהל את ההליכים באמצעות קולו של האוזנר, "אשר בייצגו את הממשלה עשה כמיטב יכולתו, ובאמת כמיטב יכולתו, לציית לאדונו".⁸ האוזנר אכן לא היה משולל נטייה דרמטית, אך הוא בוודאי לא שימש במשפט זה אך ורק כבובה של ראש הממשלה. בניגוד לגישה הקונספירטיבית שאימצה ארנדט, ראוי אולי יותר לתאר אותו כהתגלמות הדילמות והמורכבויות של המשפט.

עבור האוזנר, המשפט לא נועד אך ורק להרשיע פושע נאצי; הוא היה גם הזדמנות להתמודד עם העבר הטרגי. האוזנר ידע היטב שדי במסמכים שאספה משטרת ישראל כדי

להבטיח הרשעה, אך החליט להעלות לדוכן לא פחות מ-110 עדים, כפי שהסביר: "כדי להביא להרשעת איימן אכן די היה לתת את רשות הדיבור לארכיונים... אבל ידעתי שאנו זקוקים ליותר מכך. אנו זקוקים לשחזור חי של אסון לאומי ואנושי בממדי ענק, גם אם השחזור יהיה רק הד קלוש למאורעות עצמם".⁹ הוא ייחס אפוא למשפט תכלית חינוכית:

רציתי שאנשים בארץ ובעולם יתקרבו באמצעות המשפט להווי של האסון הגדול... לדור הצעיר, השקוע בבניית המדינה ובמאבק על קיומה, חסרה ראייה לעומק של מאורעות הצריכים להוות נקודת משען בעיצוב חינוכו.¹⁰

והיה גם העולם הגדול שלדברי האוזנר "השמח להתעלם בקלילות מהזוועות שהתרחשו לעיניו ולשכחן". המשפט היה אמור להזכיר לעולם "בפרוטרוט את הטרגדיה האנושית העצומה המהווה חלק בלתי נמחק מתולדות המאה שאין גבול לאפשרויותיה, לטוב ולרע".¹¹

האוזנר מתגלה כאן כמחזאי מוכשר, המודע היטב לבמה ולקהלים השונים שאליהם הוא פונה. להשקפתו, משפטי נירנברג לא הצליחו לעורר הד בליבם של בני אדם בשל העובדה שכמעט לא הופיעו בפני בית המשפט עדים חיים. הוא האמין כי רק השמעתם של סיפורים רבים מפי עדים שונים (שרבים מהם תודרכו ונחקרו אישית על-ידו) עשויה היתה להפוך את הטרגדיה למוחשית יותר: "כך, קיוויתי, ניתן יהיה להלביש ממד של מציאות את רוח הרפאים".¹² יתרה מזאת, ישיבות המשפט תוכננו כשילוב בין שיאים של טרגדיה למישורים של שגרה שהוקדשו לדיון בשאלות נוהליות ונושאים טכניים אחרים. ההנחה שהסתתרה מאחורי אסטרטגיה זו היתה שחשיפה מתמדת לפסגות דרמטיות עלולה להטיל על הציבור עומס רגשי כבד מדי. כפי שהסביר האוזנר בתדרוך פנימי לקונסוליות הישראליות:

עומד בפנינו משפט שכולו כמעט סיפור זוועות, בלי הרפיית המתח, בלי הפוגה קומית אחת... ואנחנו צריכים בכל זאת להגיש את זה כך לציבור הישראלי שהוא לא יברח מהעניין. יש לי חשש כבד שלאחר שנים, שלושה, ארבעה שבועות של ספיגת כל מאורעות הזוועה, הקהל ירגיש את אותו האסקפיזם שהרגיש עד עכשיו לגבי השואה ולא ירצה לדעת.¹³

מאידך, היתה קיימת גם סכנה הפוכה: שהדרמה באולם המשפט תצית התפרצויות רגשיות ותעורר יחידים וקבוצות ליטול את החוק לידיהם. כך מצוטט האוזנר בפרוטוקול של ישיבה שאורגנה על-ידי מרכז ההסברה במשרד ראש הממשלה חודש לאחר תחילת המשפט:

לדעתי, מה שלא קרה חשוב ממה שקר. צאו וראו, התנהל משפט בירושלים נגד אדם אשר נקבע בכתב האישום נגדו כי הוא אחראי להשמדת שליש מן העם, והמשפט מתנהל בשקט, הייתה פעם התפרצות של אדם שנרגע וחזר לשמוע המשכו של המשפט. אין צורך באמצעי בטחון מיוחדים לפזר הפגנות, אין למדינה צורך לגייס כוחות כדי לשמור על בית המשפט, על הסנגור או על התובע.¹⁴

החששות לגבי התגובה הציבורית התחלקו אפוא לשני סוגים מנוגדים – אסקפיזם מצד אחד והתפרצויות אלימות מצד שני. האתגר שניצב בפני האוזנר היה אפוא למצוא את שביל הזהב בין דרמה קיצונית מצד אחד לבין הליך משפטי מייגע מן הצד האחר. הקצנה לכאן או לכאן היתה עלולה להכשיל את מטרת המשפט.

הטרגדיה של ניצולי השואה עלתה לראשונה לדין ציבורי בישראל במהלך משפט קסטנר, שהתנהל בין 1954 ל-1958.¹⁵ משפט זה, כמו משפט אייכמן, נרתם אף הוא לשירות מטרה חוץ-משפטית: במקרה זה המטרה היתה לערער את מעמדה של מפא"י על-ידי הצגת קסטנר, איש מפא"י, כמי ששיתף פעולה הצורך הנאצי.¹⁶ רצח קסטנר והסערה הפוליטית שפרצה בעקבותיו חשפו את אופיו השנוי במחלוקת של זכר השואה בישראל של סוף שנות ה-50. משפט אייכמן נועד להוות משקל נגד למשפט מעורר-מחלוקת זה – להתנהל מעל לכל יכוח היסטורי ובתוך כך למלא תפקיד מאחד בקרב ישראלים ותיקים וחדשים כאחד.

העמדתו של קצין גרמני לשעבר לדין היתה עלולה להזיק גם למערכת היחסים השברירית בין ישראל לבין גרמניה שלאחר מלחמת העולם, שבאותה עת טרם סיימה למלא את הסכם השילומים שחתמה עם ממשלת ישראל ב-1952. החשש היה שהחקירות עלולות להוביל אל פקידי ממשל גרמנים מכהנים (בעיקר במקרה של הנס גלובקה, יד ימינו של אדנאואר) ולהעמיד את משרדו של הקנצלר במצב מביך.¹⁷ חשש זה מצא את ביטויו בהערותיו של ראש הממשלה בן גוריון לנאום הפתיחה, שהועבר לעיונו על-ידי האוזנר עצמו (בניגוד מוחלט לנהלים המשפטיים) זמן קצר לפני פתיחת המשפט. "כל פעם שמדברים על מה שעוללה לנו גרמניה", כותב בן גוריון, "יש לדעתי להגיד גרמניה הנאצית".¹⁸ אילוצים פוליטיים אלה חייבו למקד את המשפט אך ורק באדם היושב בתא הזכוכית תוך התעלמות משאלת משתפי הפעולה היהודים מצד אחד, והבחנה בין גרמניה הנאצית לבין "גרמניה האחרת", בת בריתה של ישראל, מן הצד האחר.

כתובע הראשי במשפט, מטרתו של האוזנר היתה לשכנע הן את בית המשפט והן את דעת הקהל מבית ומחוץ; כפי שתיאר זאת בספרו, "היינו עתידים לעמוד בבית-המשפט כאשר כל העולם יושב בספסל הקהל".¹⁹ אמצעי התקשורת, כפי שיובהר להלן, מילאו תפקיד

חיוני במהלך המשפט, אך מעורבות התקשורת הבליטה גם את אופיו הבעייתי של המשפט, ובעיקר את האתגר של קיום הליך משפטי ראוי על אף נוכחותן של מצלמות ומיקרופונים באולם.

תיעוד היסטורי בין תמונה לקול

ההכנות למשפט החלו זמן קצר לאחר הכרזת בן גוריון בכנסת על חטיפתו של אייכמן ב-23 במאי, 1960.²⁰ טדי קולק, מנכ"ל משרד ראש הממשלה, התמנה להשגיח על כל ההבטים המנהליים של המשפט לרבות יחסי הציבור.²¹ אחת ממשימותיהם הראשונות של המארגנים היתה איתור אולם מתאים; בהנחה שהמשפט יעורר ענין בינלאומי, הם בחרו ב"בית העם", אולם תיאטרון ירושלמי בעל 800 מושבים שבניתו עמדה בפני סיוס; זירה זו היא שתוארה מאוחר יותר על-ידי חנה ארנדט כתפאורה אופיינית של "משפט ראווה".²² למן היום הראשון הוקדשה תשומת לב מיוחדת לסיקור בעיתונות ובתקשורת. דויד לנדור, מנהל לשכת העיתונות הממשלתית, התווה את קווי הפעולה לקראת המשפט שבועיים לאחר ההכרזה על תפיסת אייכמן. בין השאר הוא מנה את הנושאים הבאים: הקצאת מושבים באולם לעיתונאים ולצלמי עיתונות וטלוויזיה, הסדרת שידורי טלוויזיה לאולם חיצוני, הסדרת שידורי רדיו והקלטות על-ידי קול ישראל והכנת חדרי עיתונות ומתקני תקשורת בבנין המשפט. ההצעות הראשונות כללו גם פרסום ספר על המשפט, הפקת סרט תעודה ואפילו רעיונות לשיתוף פעולה עתידי עם מפיקי סרטים.²³

קול ישראל, על אף היותו תחנת השידור הראשית באותם ימים, לא היה שותף בהתייעצויות שקדמו למשפט ונציגי התחנה לא הוזמנו לישיבות הועדה הבין-משרדית ליחסי הציבור של המשפט בראשותו של לנדור. צבי זינדר, מנכ"ל קול ישראל, כתב ללנדור כי נודע לו על הקמת הועדה המיוחדת לסיקור פרשת אייכמן מן העיתונות, ומאחר שלא דאגו להזמין להופיע בפני הועדה, בחר להציג את דרישות התחנה בכתב.²⁴ דרישותיו העיקריות היו הקלטת המשפט מראשיתו ועד סופו וקבלת עדכונים עבור מהדורות החדשות של קול ישראל. דרישות אלה מולאו בסופו של דבר, אך לא בלי מאבקים ופולמוסים.

ניצב יקותיאל קרן, קצין המשטרה שהתמנה למנהלן הראשי של המשפט, הגיב תחילה על הבקשות להקליט את הדיונים בהתעלמות גמורה. חנוך גבתון, מנכ"ל קול ישראל שבא בעקבות זינדר, המשיך אף הוא לדרוש להקליט את המשפט, והפעם הדגיש את חשיבותה של הקלטת המשפט במלואו לא רק לצרכי שידור, אלא בעיקר "לשם שמירת נוסח מוקלט מלא של מהלך המשפט בגנזך המדינה, או במוסד ממלכתי אחר".²⁵ בקשות אלה אף הן לא

זכו ברובן לתגובה, ורק התערבות של טדי קולק אילצה לבסוף את יקותיאל קרן להתרצות.²⁶ ההחלטה התקבלה לאחר שהתברר שחברת הסרטים Capital Cities Broadcasting Company, אינה מחויבת על-פי החוזה שנחתם עימה להסריט את כל מהלך המשפט, וממילא לא תוכל לספק הקלטה מלאה של ההליכים.²⁷ האישור שניתן לקול ישראל להקליט את משפט אייכמן היה אפוא פיתרון של הרגע האחרון ולא פרי מחשבה תחילה. עם זאת, סיפורו של תפקיד הרדיו במשפט לא יהיה שלם בלי לומר כמה מילים על התרחשויות סביב שכירת חברת Capital Cities, הממחישות את האופן שבו ממשלת ישראל ראתה את המשפט ואת פירסומו ובד בבד גם חושפות את התנהלותם של פוליטיקאים, ופקידים במערכות המשפט וההסברה.

כפי שצוין לעיל, האפשרות של הסרטת המשפט נדונה כשבועיים לאחר ההכרזה על חטיפת אייכמן.²⁸ עם זאת, סוגיית הכנסת המצלמות לאולם המשפט עוררה ויכוחים ומחלוקות בין הזרועות השונות של הממשלה ומערכת המשפט. כאמור, סוגיית הסיקור הטלוויזיוני היתה חסר משמעות מבחינתו של הקהל המקומי ולכן כשהועלה לראשונה רעיון הסרטת המשפט, המטרה היתה לספק תיעוד ארכיוני ולא דווקא מקור לדיווח סדיר. יתרה מזאת, פקידי ההסברה הישראלים ראו לנגד עיניהם בראש ובראשונה את העיתונות הכתובה והיו אדישים או בלתי מודעים לתפקידה של הטלוויזיה באמריקה ובאירופה. כמה חודשים לפני תחילת ההליכים, מנהל לשכת העיתונות הממשלתית הביע עדיין את דאגתו משיעור ההרשמה הנמוך לסיקורו של המשפט בקרב העיתונאים האמריקניים החשובים.²⁹ אך התמקדות זו בעיתונות הכתובה התחלפה עד מהרה במגעים עם חברות שידור בעקבות התערבותן של כמה מרשתות התקשורת הבינלאומית החשובות.

התנגדות להכנסת מצלמות לאולם נשמעה למן הימים הראשונים, בעיקר מחוגי מערכת המשפט ובראש ובראשונה מצדו של שר המשפטים פנחס רוזן.³⁰ החשש העיקרי ניכר היטב בדברי היועץ המשפטי של משרד החוץ:

עד כה לא היה אף מקרה של טלוויזיה בכותלי בית משפט ישראלי. מתעוררת השאלה האם משפט אייכמן מהווה ההזדמנות הנכונה להכניס חידוש זה בחיינו המשפטיים. אם נניח שהסנגוריה תעשה את הכל על-מנת להטיל דופי בכל המשפט, האין כאן תוספת חומר שאנו נותנים לה בחינם לביסוס טענתה שכל העניין הוא תעמולתי גרידא ואין המשפט משפט צדק?³¹

ואכן, רוברט סרבציוס, סנגורו של אייכמן, הגיש עתירה בנושא זה, אם כי מנימוקים שונים במקצת. טענתו היתה שחשיפה מעין זו תפעל לרעת מרשו, משום שנוכחות המצלמות

תעודד את העדים להציג במקום להעיד, ושהם עלולים גם לחוש צורך לדבוק בגרסאות קודמות כדי לשמור על אמינותם בעיני בני משפחתם וידידיהם.³² אך בסופו של דבר, ההתנגדות הוכרעה על-ידי קולות אחרים שהצביעו על ערכה הרב של החשיפה המלאה. בין התומכים היה התובע הראשי גדעון האוזנר, שהדגיש את חשיבותו ההיסטורית של המשפט עבור הדורות הבאים והביא כתקדים משפטי את משפטי נירנברג. בהשפעתו, בית המשפט דחה את התנגדותו של סרבציוס והורה "לצלם את ההליך בטלוויזיה, כדי לאפשר לצופים מכל העולם לצפות בו".³³ ההסרטה אושרה במגבלות חמורות: נדרש כי המצלמות יוצבו בשלוש פינות נסתרות של האולם, כי יעשה שימוש באמצעים מיוחדים להפחתת רעשים ושנוכחותם של אנשי צוות ההסרטה באולם תהיה מינימלית. עם זאת, כפי שציינה חנה יבלונקה במחקרה, נימוקי השופטים נשאו אופי פרגמטי בעיקרם: "פומביות רחבה ככל האפשר של ההליך המשפטי המעמידה את בית-המשפט לשיפוטו של הציבור הוא אמצעי הביקורת הטוב ביותר של עשיית צדק ושפיטה ללא משוא פנים או דעה קדומה".³⁴ דאגת השופטים ניתנה אפוא בראש ובראשונה לתקינותו של ההליך המשפטי ולא למקומו בהיסטוריה.

באוקטובר 1960 נציגי הממשלה החלו לנהל משא ומתן (ללא מכרז מוקדם) עם מילטון פרוכטמן, מפיק צעיר שייצג את חברת Capital Cities. פרוכטמן, ישראלי לשעבר שהיגר לארצות הברית ב-1956, היה נשוי לאחיינית של שר המשפטים פנחס רוזן, עובדה שניתן אולי לתהות על הקשר בינה לבין החלטתה של ממשלת ישראל להפקיד בידיו את הסרטת המשפט.³⁵ השמועה על המגעים עם פרוכטמן הגיעה ככל הנראה לאזני מנהלי רשתות שידור בארצות הברית וביניהם צ'אט האגן, המפיק הראשי של רשת NBC, שהגיש לשרת החוץ הישראלית גולדה מאיר הצעה לסיקור המשפט עבור חדשות הרדיו והטלוויזיה של הרשת. הצעתו כללה הכנת סדרת כתבות בלעדיות באמצעות מצלמות טלוויזיה שתוצבנה באולם והבטיחה "לבנות תא חסין רעשים... כדי לשמור על כבוד בית המשפט".³⁶ האגן העריך את עלות הפרויקט, שחייב הבאת ציוד מיוחד וצוות של 15-20 עובדים, ב-1 מיליון דולר. הוא לא הסתיר את מורת רוחו מן הדרך שבה נוהל המשא ומתן עד כה:

אנו מבקשים שממשלת ישראל לא תקבל החלטה סופית בעיני הסדרי השידור של משפט אייכמן בטרם תינתן לנו הזדמנות הוגנת לדון בנושא זה עם הרשויות המתאימות בישראל. מר בן גוריון אמר שהמשפט אמור להיות "משפט היסטורי" והסיקור המלא שביכולתנו להעניק לו מבטיח שאכן כך הוא

³⁷ יהיה...

התנאים שהכתיבו נציגי ישראל היו ללא ספק חמורים: כל העותקים היו צריכים להימסר בעת ובעונה אחת לכל בעלי הענין באופן שוויוני, מחירם של העותקים היה אמור להיות קבוע וכפוף לפיקוח, וכל החומר התייעודי היה אמור להימסר לממשלת ישראל לאחר תום המשפט. הרווחים נועדו להוות "שירות לציבור" ולהיתרם לצדקה.³⁸ תנאים אלה מנעו למעשה את האפשרות לנצל את סיקור משפט אייכמן למטרות רווח, לפחות לא במובן המסחרי. פרוכטמן מצידו, הצליח לשכנע את מנהלי החברה שלו שהפרויקט יתרום ליוקרתה של Capital Cities ובד בבד גם יענה על דרישת התקנות האמריקניות המחייבות להקדיש מדי שנה אחוז מסוים מן ההפקות לשירות ציבורי.³⁹ בשעה שנציגי הממשלה סיכמו את העיסקה עם פרוכטמן, הגיעו בקשות נוספות לסיקור המשפט מסוכנויות תקשורת בינלאומיות שונות, אך כולן הושבו ריקם. "לא ניתן לשכנע את בית המשפט להתיר נוכחות של יותר מצוות טלוויזיה אחד", כתב חנוך גבתון לתאגיד שידור אירופי שפנה אליו. דבריו משקפים אי שביעות רצון משכירת שירותיהם של פרוכטמן ושל חברתו:

מטעמים עקרוניים, אנו רחוקים להיות מרוצים מהסדרי השידור הטלוויזיוני, אך מאחר שאנו עצמנו איננו מסוגלים לבצע את העבודה, ולאור החלטת בית המשפט שהממשלה חייבת לציית לה, דומה שלשכת העיתונות הממשלתית מציעה את הפתרון המעשי הטוב ביותר האפשרי.⁴⁰

אף על פי כן, הצלחתה של חברה בלתי ידועה יחסית דרבנה כמה ארגוני תקשורת לנקוט יוזמה לשינוי החלטתה של ממשלת ישראל. המנהלים הראשיים של שלוש רשתות שידור אמריקניות מובילות, ABC, CBS ו-NBC עשו יד אחת, ובצעד חסר תקדים הציעו להקים קרן משתמשים משותפת שתשרת באופן שוויוני את כל בעלי הענין.⁴¹ הרעיון הוצג בעת ובעונה אחת בפני נציגי ישראל בארצות הברית ובפני מנהיגים יהודים באמריקה. ראובן פרנק, עיתונאי אמריקאי ממוצא יהודי, הביא את העניין בפני שגריר ישראל באו"ם וטען שלחברה שעמה כרתה ממשלת ישראל הסכם "אין כל ניסיון מוכח בניהול משימה בהיקף דומה ובעלת אופי דומה". הוא הוסיף שלמיטב ידיעתו "אין ברשות אותה חברה ציוד הצילום וההקלטה הטלוויזיוני הדרוש, ועד כה היא גם לא דאגה להשיגו."⁴² בקשה אחרונה לאשר נוכחות צוות טלוויזיה נוסף באולם הוגשה לאחר שהסתבר לרשתות השידור שחברת Capital Cities שוכרת ציוד וידיאוטייפ שאינו מתאים למערכות הציוד שהיו ברשותן שהיו מבוססות על הסרטה בפילם.⁴³ לאחר שגברו הלחצים, שגריר ישראל באו"ם דיווח לממונים עליו בירושלים:

נתקלנו בתרעומות עמוקות ורציניות מצד הנהלת הרשתות... נוסף על כך, הפעילו גם הם עשרות קשרים יהודיים ואחרים במגמה ללחוץ עלינו בעניין

זה והנושא הפך לשיחת העיר גם בווינינגטון וגם בניו-יורק, כשהטלפון לא פסק מלצלצל ואישים שונים שואלים: מה עשיתם כדי להרגיז כל כך את NBC או CBS?

הוא סיים את דבריו באזהרה מפני הנזק העלול להיגרם ליחסים בין נציגי ישראל לרשתות השידור, "ואיני יודע אם אנחנו יכולים להרשות דבר כזה לעצמנו לטווח ארוך. ככלות הכל אנו תלויים בהן לא מעט גם חוץ מענייני אייכמן..."⁴⁴

שיקולים אלה אולי לא היו רלוונטיים לקהל הישראלי, אך הועלתה גם הצעה שנועדה לאפשר לישראלים לצפות בהקרנות טלוויזיוניות של המשפט באולמות קולנוע ובמועדונים באזור תל אביב. היוזמה היתה של צבי זינדר, שעמד עתה בראש מרכז ההסברה. הוא פנה ל-NBC וביקש מן הרשת לספק אמצעים טכניים לשידור הקלטות טלוויזיה באורך שעתיים מכל ישיבה של המשפט עבור הקהל הרחב. הרעיון היה

...להעניק לציבור בישראל הזדמנות שווה לזו של צופי הטלוויזיה בארצות הברית ובאירופה לראות את המשפט. אלמלא כן, הציבור כאן יצטרך להסתפק ביומני חדשות קצרים שיוקרנו באיחור של שבוע וכך יחמיץ את הדרמה היומיומית של המשפט.⁴⁵

התכנית המקורית כללה 15 בתי קולנוע ו-25 מועדונים באזור תל אביב שהיו אמורים לאפשר לציבור לצפות בשידורי המשפט תמורת לירה ישראלית אחת. התכנית הבטיחה להעניק ל-NBC מוניטין ויוקרה וגם סיכוי להזדמנות עסקית: "איני צריך להדגיש כאן שאם הנסיון יעלה יפה, הדבר יהווה נימוק מכריע להקמת טלוויזיה בישראל".⁴⁶ יוזמה זו נדחתה בסופו של דבר ובמקומה נבחר פיתרון שמרני יותר שכלל שידורי טלוויזיה במעגל סגור לאולם סמוך לבנין בית העם.⁴⁷ האולם החיצוני שנבחר לתכלית זו היה מנזר רטיסבון הסמוך, ופרוכטמן התבקש לבצע את ההכנות הדרושות. ההנחה של זינדר שהקהל בישראל יוכל לצפות לפחות בקטעים מן המשפט באמצעות יומני חדשות אף היא לא התממשה במלואה. הוכנו רק כ-100 עותקים של יומני חדשות עבור כל בתי הקולנוע ברחבי המדינה, דבר שגרם לאיחור של כשבועיים בהקרנת הקטעים; יתרה מזאת, איכותם של עותקי הפילם שהופקו מהקלטות הוידאו המקוריות היתה במקרים רבים ירודה.⁴⁸ ההקרנות ברטיסבון היו בעייתיות באותה מידה: האולם בן 600 המושבים התגלה כקטן מדי, ובני המזל שהצליחו למצוא מקום ישיבה התבקשו מדי פעם לפנות את האולם כדי לאפשר לאחרים לצפות בשידורים – שהיו משופעים גם בתקלות טכניות.⁴⁹

לסיכום, גם אם הרעיון להפקיד את סיקורו של המשפט בידי חברה בלתי מוכרת היה נכון ביסודו, בעיקר כדי למנוע מיסחור-יתר של ההליך המשפטי, הביצוע היה ללא ספק רווי כשלים. הסיבות האמיתיות להתעקשותה של הממשלה לשכור את שירותיו של פרוכטמן נותרו במידה רבה לוטות בערפל. תמוה עוד יותר סירובה של הממשלה לשקול הצעות של אולפנים מקומיים, שהבטיחו להשיג אותן מטרות באותם תנאים אך בעלויות נמוכות במידה ניכרת.⁵⁰ תהיינה הסיבות אשר תהיינה, התוצאה היתה ברורה למדי: בהעדר סיקור חזותי ראוי לשמו בישראל ראו מעט מאוד מן ההתרחשויות באולם הישיבות במהלך המשפט. לעובדה זו חשיבות מכרעת להבנת משמעותו של המשפט בזיכרון הקולקטיבי הישראלי ותפקידו של הרדיו בעיצובו של זיכרון זה. העדרם של אמצעי תקשורת חזותיים היה הרקע להשפעתו העצומה של הרדיו – הדרמה של המשפט הגיעה לאוזניו של הציבור ולא לעיניו.

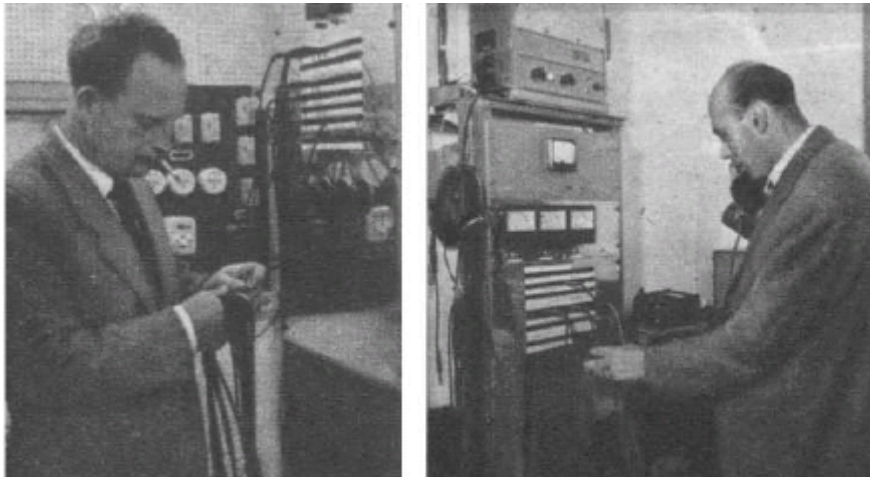
המשפט באוזני תבל

"קול ישראל" התחייב למלא במהלך המשפט שלוש משימות עיקריות: הקלטה מלאה ורצופה של ההליכים, דיווחים ושידורים חיים יומיומיים עבור המאזינים הישראלים ושירות לכתבים הזרים שנשלחו לסקר את המשפט. משימות אלה הציבו בפניו אתגר טכני חסר תקדים, והצריכו הקמת תחנת שידור קטנה בתוך בית העם מצוידת במיכשור שנרכש במיוחד. המבצע תואר לפרטיו בשבועון *רדיו*, ביטאון "קול ישראל" שיצא לאור באורח סדיר בתחילת שנות ה-60. כתבת שער תחת הכותרת "המשפט- באזני תבל", שהתפרסמה שבועיים לאחר ראשית המשפט, חושפת את היבטיו הטכניים של המבצע. עבור כל המעורבים במבצע, המטרה היתה "לאפשר לכל הרוצה להיות נוכח במשפטו של העם היהודי נגד אחד מגדולי צורריו- להשתתף בכל מלבד אשר בנוכחות פיזית במה שהוגדר כבר פעמים רבות כאחד המשפטים הגדולים בדורנו".⁵¹ הכתבה, המשקפת בבירור את האני מאמין של קול ישראל באותם ימים, כללה פרטים מאלפים על האופן שבו נתפש המשפט בעיני מנהלי "קול ישראל".

תמונה 2 מראה אולם המשפט מתא הבקרה (באדיבות ארכיון "קול ישראל").

בכתה מוכרז כי ההכנות הטכניות למשפט החלו ימים ספורים לאחר ההודעה על לכידת איימן והושלמו על-פי התכנון (הישג לא מבוטל בהשוואה לשאר הגופים שנטלו חלק בסיקורו של המשפט).⁵² "ייתכן, שאולם בית המשפט היה מזכיר לנו יתר על המידה את ייעודו המקורי של הבית-קולנוע ובימת הופעות אמנותיות", מעיר הכתב, "אלא שהעין נתקלת מיד בבימת בית המשפט. והבעת פניהם, החמורה קמעא, של עובדי הבניין לסוגיהם השונים, עשויה למחות כמעט מיד כל טעות אפשרית של זר הנקלע לכאן".⁵³ ההכנות הטכניות של "קול ישראל" ממחישות אף הן את הסיכונים הכרוכים בקיום הליך משפטי באולם תיאטרון תחת עיני הפקוחה של העיתונות והתקשורת העולמית. באישורו המיוחד של שר המשפטים, הותקנו באולם הדיונים שמונה מיקרופונים (אחד עבור כל שופט, אחד לתביעה, אחד להגנה, אחד לדוכן העדים, אחד למתורגמן ואחד לנאשם) שחוברו במקביל למערכת ההגברה, לאוזניות בתוך האולם ולתא השידור של "קול ישראל". בסמוך לתא השידור הותקן תא בקרה המשקיף על האולם כולו, שממנו הפעיל טכנאי את המיקרופון של כל אחד מן הדוברים (תמונות 2 ו-3). בקומה התחתונה של הבניין מוקם "מרכז העצבים" שנועד לשרת 32 תחנות ורשתות זרות באמצעות חמישה אולפנים זעירים שהיו מסוגלים להעביר עד שמונה שידורים בינלאומיים בשעה ופעלו 24 שעות ביממה ללא הפסקה (תמונה 4). לדברי כתב השבועון רדיו, המשימה שהוטלה על טכנאי "קול ישראל" חרגה מעבר לאתגר הטכני עצמו: "וכאן-באולפנים הזעירים, ובחדרים הצפופים, יצטרכו הם 'לבשל' ולשדר ולהבריק את דבר המשפט לקצווי תבל".⁵⁴

תמונות 3 ו-4 הציוד בתא הבקרה (משמאל) וב"מרכז העצבים" (מימין).

שר המשפטים אמנם התיר להתקין את מערכת המיקרופונים ולהקליט את המשפט במלואו, אך הוטל איסור מוחלט על הכנסת רשמקולים לאולם.⁵⁵ הגבלה זו היתה עלולה ללא ספק להפריע לעבודתם של כתבים רבים שהיו מעונינים לשלב בדיווחיהם קטעי דיבור. הבעיה נפתרה על-ידי הקמת מערכת משוכללת שתוכננה במיוחד לספק הקלטות תוך שמירה על מגבלות החוק. המערכת כללה המצאה מקורית – "ברזי הקלטה" – שאפשרו לכתבים להתחבר, להאזין להתרחשויות ולהקליט אותם בלי להפריע לניהולו הפורמלי של המשפט. במרכז תקשורת שהוקם מאחורי האולם הותקנו חמישים יחידות מעין אלה שאפשרו לכתבים לעקוב אחר המשפט בתרגום לשפה הרצויה להם (עברית, גרמנית, אנגלית או צרפתית) ובה בעת גם להקליט את הקולות המקוריים מן האולם (תמונה 5). מערכת "ברזי ההקלטה" סיפקה פיתרון טכני לדילמה שליוותה את המשפט למן היום הראשון: השאיפה לחשוף את ההליכים לתקשורת ובה בעת להגן עליהם מפני התקשורת. במקרה זה די היה בפיתרון טכנולוגי כדי לישב את הסתירה בין דרישות הנגישות לדרישות הפורמליות.

כפי שמלמדת כותרתה של הכתבה ברדיו, מנהלי "קול ישראל" יצאו מן ההנחה שכל העולם מאזין למשפט. לפיכך מאמציהם המשותפים של טכנאים, מפיקים וכתבים נועדו "לספק מבוקשם של הרבבות ושל המיליונים, לשמש להם מעין 'צינורות חיים', כמעט בלתי אמצעיים, לקולות ולמראות- לעובדות המשפט".⁵⁶ מטרתו של קול ישראל היתה אפוא לשרת לא רק את המאזינים בישראל אלא גם את הקהל ברחבי העולם על-ידי שידור אותנטי ונאמן

ככל האפשר של האירוע. הכתבה מביאה ציטוט מדברי נקדימון רוגל, מנהל מחלקת המבצעים של קול ישראל, על תפקידה של התקשורת המודרנית ביצירת אירועים עולמיים:

התפתחות אמצעי התקשורת ביטלה מזה כבר מושגים של זמן ומרחב לגבי דיווח על אירועים בעלי משמעות בינלאומית: ועידת הפסגה, האולימפיאדה האחרונה ברומא, ומשפט הטייס האמריקאי פרנסיס פואארס במוסקוה, הגיעו לידיעתם של מיליוני קוראים, מאזיני רדיו וצופי טלוויזיה, כאילו נערכו לעיניהם ממש, ולא במרחק אלפי קילומטרים מבתם.⁵⁷

תמונה 5 כתבים בחדר העיתונות בבנין בית העם.

רוגל, בניגוד לאחרים שעסקו ביחסי הציבור של המשפט, ראה את המשפט כאירוע המתרחש על גלי האתר לא פחות מאשר בין כתלי האולם בירושלים – במילים אחרות, כאירוע מדיה.⁵⁸ שידורו הנאמן של האירוע היווה לא רק אתגר מקצועי אלא גם משימה בעלת השלכות משפטיות: ברוח החלטת בית המשפט, הסיקור התקשורתי לא נתפש כדבר בלתי ראוי אלא כמשרת "ערכים חשובים של עשיית הצדק".⁵⁹ בעיני מנהלי קול ישראל, אם כן, השידור לא נתפש כגורע מתקפותו המשפטית של ההליך; נהפוך הוא – שידורי הרדיו שימשו הוכחה נוספת שהאירוע המתקיים בבית העם הינו הליך משפטי הוגן וצודק, משפט במלוא מובן המילה. כמה מבקרים (חנה ארנדט, למשל) עתידים מאוחר להציג את החשיפה התקשורתית של המשפט כאחד הסממנים המעידים על היותו משפט ראווה. אך האחרים לשידור

המשפט ייחסו לחשיפה זו משמעות הפוכה לחלוטין; הם ראו בה תרומה לניהולו ההוגן של המשפט.

שידורי הרדיו מבית המשפט

מספר היסטוריונים ומבקרים ציינו לא אחת את התפקיד המרכזי שמילא הרדיו בהפיכת משפט אייכמן לאירוע מכונן בהיסטוריה הישראלית. ואמנם, שידורי הרדיו מאולם המשפט הם שאפשרו למרבית הישראלים לשמוע לראשונה בחייהם עדויות אישיות של ניצולי שואה.⁶⁰ כפי שמציין תום שגב, "חלקים רבים מהמשפט הועברו בשידור ישיר ברדיו ואנשים בכל מקום היו מאזינים: בבתיהם ובמשרדים, בבתי קפה ובחנויות ובאוטובוסים ומפעלי תעשייה".⁶¹ שושנה פלמן מוסיפה ש-"המשפט, ששודר בשידור חי ברדיו והאזינו לו ברוב קשב, הפך לאירוע מרכזי בחיי המדינה".⁶² עידית זרטל מכריזה ש(להביא את הציטוט המדויק).⁶³ ולדברי אניטה שפירא

משפט אייכמן היה אירוע המדיה החשוב בתולדות ישראל שלפני מלחמת ששת-הימים... רדיו הטרנזיסטור הפך למוצר הצריכה המוביל ברחבי הארץ. בכל מקום ניתן היה לראות צעירים וזקנים עם רדיו בידם, מאזינים בקביעות לשידורים מ"בית העם".⁶⁴

מחקרים אלה ואחרים הדגישו בראש ובראשונה שהמשפט שודר ונשמע בשידור חי, ושעובדה זו היא שתרמה בדרך כלשהי להפיכתו לאירוע לאומי. החוויה של האזנה למשפט בזמן אמיתי חלחלה מאז לזיכרון הקולקטיבי והפכה לחלק בלתי נפרד כמעט מן הזיכרון שהותיר המשפט עצמו. אולם בדיקה מעמיקה מלמדת שדעה מקובלת זו היא נטולת יסוד. כמה ישיבות – ובהן כמה מן העדויות המרגשות והמזעזעות ביותר שנשמעו במשפט – אכן שודרו ישירות ברדיו, אך רובן המכריע של ישיבות המשפט לא שודרו בזמן אמיתי. לאמיתו של דבר, השידורים החיים היו נדירים יחסית.

בתחילת שנות ה-60, כל התכניות של "קול ישראל" שודרו בערוץ רדיו אחד, שנקרא תכנית א'. הערוץ כלל מגוון רחב של תכניות רדיו, החל בתסכיתים ובשיעורי עברית, וכלה במהדורות חדשות ובתכניות ספורט. היה גם ערוץ חדש בשם "הגל הקל" שהחל לשדר באותה עת מוזיקה פופולארית במשך ארבע שעות בכל ערב. משאבי שידור מוגבלים אלה חייבו אירגון מחדש של כל פעילותה היומית של תחנת הרדיו כדי לאפשר את סיקור המשפט.

תכנית העבודה של קול ישראל מפורטת בתזכיר מיוחד בשם "מבצע 'משפט' – חוזר מספר 1", שחובר חדשיים לפני ראשית הליכי המשפט.⁶⁵ היא כללה בראש ובראשונה הפקת יומן יומי באורך 30 דקות, "יומן המשפט", שנקבע לשידור בימים שני עד חמישי בשעה 7:15 בערב.⁶⁶ היומנים היומיים תוכננו לשידור לאחר חדשות הערב ולכלול תקציר של אירועי המשפט באותו יום שבו שולבו הקלטות מן האולם ומדי פעם גם דברי פרשנות מפי כתבים בכירים. הפרויקט הבא שצוין בתזכיר היה שידורים ישירים במהלך הימים הראשונים של המשפט. מאוחר יותר הוחלט שתשודרנה גם ישיבות נוספות, בתיאום עם משרד המשפטים. מעניין לציין שהתזכיר מורה למגישי הרדיו להימנע מהוספת קריינות ולהותיר בעינין את כל הרעשים, השתיקות וההפסקות אם יהיו כאלה בעת השידור (לא אותו ממו).⁶⁷ במילים אחרות, המגישים התבקשו להפוך את עצמם לאילמים – כלומר, להשעות את כישוריהם המקצועיים – כדי להגביר את תחושת האותנטיות.

"יומן המשפט"

בניגוד לשידורים החיים, ההכנות ליומן היומי, "יומן המשפט", החלו מספר שבועות לפני תאריך היעד. "קול ישראל" ראה בהפקה זו סמל ומקור גאווה והקצה לה צוות מובחר של מפיקים, כתבים ופרשנים. מפיקי התכנית לא חסכו במשאבים לרבות הסבת כתבים בכירים ממשיותיהם הקבועות באולפן החדשות להתמקדות בלעדית במשפט. כפי שתיאר זאת דו"ח ההתקדמות שהתפרסם בכתב העת *רדיו*,

עם תחילת המשפט יהיו התכנון והארגון מושלמים. ??? מעלה יחל הביצוע- ע"י מחלקת החדשות והרפורטז'ה...מפיקי "יומן המשפט"... יפתחו בעבודות עריכה ו"בישול" יומיומית, קשה, רבת מתח, בשני אולפנים שהוקצו במיוחד למטרה זו.⁶⁸

שידור יומני המשפט חייב גם שינויים בלוח התכניות. תחנת הרדיו הראשית של ישראל נאלצה לבטל מספר תכניות שנכללו בשידוריה הסדירים, כגון: "אתה והחוק", "הורים וילדים", "האזרח רוצה לדעת" ו"רבותי העיתונות".⁶⁹

"יומן המשפט" יצא לדרכו בשני שידורים מיוחדים ב-9 וב-10 באפריל שהיו אמורים להכשיר את הקרקע לקראת ישיבות הפתיחה של המשפט. התכנית הראשונה כללה משאל שנערך ברחובות ירושלים ותל אביב לגבי "משמעות המשפט והשואה עבור אנשים משכבות חברתיות שונות", ואחריו דיון בהשתתפות היסטוריון, פילוסוף וניצול שואה. התכנית השניה הוקדשה להיבטיו החוקיים של המשפט וכללה דיון בין מומחים למשפטים וראיונות עם ברטרנד ראסל ואינטלקטואלים בינלאומיים אחרים.⁷⁰ יום לאחר השידור, טדי קולק, מנהל משרד ראש הממשלה, כתב למנהל קול ישראל: "בנסיעתי לתל-אביב אתמול האזנתי ליומן

הראשון של משפט אייכמן. לדעתי היה זה קצת חלש וארוך מדי – חבל. שקול נא אם כדאי היה לקצצו ב-15 דקה".⁷¹ בתוקף תפקידו כמנהל משרד ראש הממשלה (שהיה אחראי בין השאר גם לפעולות "קול ישראל"), קולק היה מוסמך לחלוטין להביע את מורת רוחו ממה שנראה לו כסיקור בלתי הולם, ואולי אף מופרז, של הנושא, אך הסתייגותו לא היתה ככל הנראה חמורה במיוחד, שכן שידורי יומן המשפט נמשכו על-פי התכנית.

חודש לאחר מכן קולק עתיד להציג עמדה אחרת. הסתייגותו התחלפה בתכניות לניצול ההתענינות הציבורית הגוברת במשפט למטרות פוליטיות עכשויות. בכנס מטעם מרכז ההסברה במשרד ראש הממשלה שהוקדש להסברת המשפט, הוא הכריז:

לפני כשבועיים התאספנו במשרדי ועלה הרעיון: האם לא צריך לנצל את העובדה שהמשפט קיים, את הגלים של המשפט הזה ואת ההדים של המשפט כדי להחדיר כמה רעיונות היסטוריים יותר עמוק מאשר ההד הטבעי שנעשה על-ידי העיתונות היומית ועל-ידי "קול ישראל" העושה כאן מפעל גדול כל יום, על-ידי הדיווח בחדשות, ב"יומן המשפט" וב"יומן החדשות"; -- לנסות ולהחדיר לאוכלוסיה מספר מסקנות יותר עמוק, במידה שזה אפשרי, והגענו למסקנה שצריך לעשות כך.⁷²

באותה הזדמנות, מנהל מרכז ההסברה העיר: "כמוני כמוכם הופתעתי להתעוררות אשר חבקה זרועות העם". הוא נאם בפני קהל של 400 מרצים שנשכרו על-ידי מרכז ההסברה כדי להרצות ברחבי המדינה על משמעותו של המשפט. משימתם היתה

להביא את השואה, את מרד הגיטאות ואת המשפט עצמו גם לציבור שלא מיוצאי אירופה ואשר אין איש מבני משפחתו אשר נספה בשואה זו, ואולי, במסגרת החינוכית של עבודתנו לקראת מיזוג גלויות, להביא את משפט אייכמן לעדות המזרח ולאותו ציבור הרחוק מכך.⁷³

המשימה היתה אמורה להתבצע באמצעות תקשורת בין-אישית, בהרצאות ובמפגשים, תוך ניצול ההתענינות הציבורית העצומה שחוללו שידורי הרדיו. עם זאת, התארגנות זו אינה יכולה להסתיר את העובדה שהמסד הישראלי הופתע לחלוטין מהשפעתם המכרעת של שידורי הרדיו על הציבור הישראלי.

קול ישראל אמנם קיבל אישור להקליט את ההליכים, אך בית המשפט או משרד המשפטים מעולם לא העניקו אישור רשמי לשידורים חיים מאולם הישיבות. היוזמה היתה, ככל הנראה, בעיקר של התחנה עצמה. לאחר השידור הישיר של ישיבת הפתיחה ב-11 באפריל הוכרז שיהיו שידורים ישירים נוספים של ישיבות "בעלות חשיבות מיוחדת" (להביא את הציטוט המדויק).⁷⁴ תחילה הוחלט להעביר בשידור חי את הישיבות שידונו בגטו ורשה, במחנות הריכוז וההשמדה וביהדות הונגריה.⁷⁵ עם זאת, במרבית המקרים ההכנות לשידורים חיים הושלמו זמן קצר לפני הישיבה, לרוב בלי שקדמו לכך דיונים רשמיים בקול ישראל. הדבר נבע בראש ובראשונה מן העובדה שמפיקי הרדיו היו תלויים במידע ממשרד המשפטים הן לגבי הנושאים שיוצגו בכל ישיבה והן לגבי מהלכו הכללי של המשפט. באופן בלתי רשמי, מידע הועבר למנכ"ל "קול ישראל" חנוך גבתון גם על-ידי ידידו הותיק ועמיתו לספסל הלימודים באוניברסיטה ולימים התובע הראשי במשפט גדעון האוזנר, שהודיע לו מראש על ישיבות בעלות ענין ציבורי מיוחד.⁷⁶ ראוי לציין שאיש לא חשב אף פעם להשתמש בערוץ השידור הנוסף שעמד לרשות קול ישראל – "הגל הקל", ששידר מוזיקה בשעות הערב המוקדמות אך היה פנוי לחלוטין בשעות היום – לסיקור חי של המשפט.⁷⁷ השידורים החיים התבצעו אך ורק בערוץ הראשי של "קול ישראל", ושיבשו את לוח השידורים העמוס בלאו הכי.

בניגוד לתכניות "יומן המשפט" שהוכנו בקפדנות ובשיקול-דעת, השידורים הישירים בוצעו לרוב בדרך ספונטנית ומאולתרת שלעתים אף גבלה בחוסר מקצועיות ממש.⁷⁸ למרבה האירוניה, דווקא שידורים ישירים אלה הם שהועלו על נס כהישגו העיקרי של קול ישראל בעת משפט אייכמן. סקר האזנה שנערך על-ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מיד לאחר היום הראשון של המשפט מאשר את הפופולריות של השידורים החיים.⁷⁹ כ-60% מתושבי ישראל היהודים מעל גיל 14 האזינו לישיבת הבוקר או לישיבת אחר הצהרים ביום הראשון של המשפט, כלומר, יותר מ-700,000 בני אדם. הסקר גם מלמד ששיעור ההאזנה בקרב ילידי הארץ היה הגבוה ביותר והגיע ל-81.5%; בקרב ילידי אמריקה או אירופה שיעור ההאזנה היה 73.4%; ובקרב ילידי אסיה ואפריקה השיעור נאמד ב-43.9%. חברי קבוצה אחרונה זו אכן האזינו לשידורים הרבה פחות מן האחרים, אך יש לזכור שרבים מהם היו עולים חדשים שידעו מעט מאוד על השואה, ומרביתם מן הסתם מעולם לא שמעו את שמו של אייכמן לפני שנודע להם על תפישתו בידי שירותי הביטחון של ישראל. כפי שצוין לעיל, הנחלת תודעת השואה לאנשים שלא נמנו עם קרבנותיה – בעיקר עולים חדשים מארצות המזרח התיכון – היתה אחת המטרות העיקריות של מרכז ההסברה במשרד ראש הממשלה.

שידורי הרדיו של ישיבת הפתיחה כבשו את הכותרות הראשיות של עיתוני ישראל ביום המחרת: "ישראל מדן ועד אילת האזינה למשפט" (הבוקר), "המונים עקבו בדריכות אחרי השידור" (על המשמר), "המוני העם עקבו בדריכות אחרי מהלך המשפט – רבבות היו צמודים למקלטי הראדיו" (דבר), "ישיבת הממשלה נפתחה ונסתיימה בהאזנה לטרנזיסטור של שר המשפטים" (מעריב).⁸⁰ הכתבות הראשיות דיווחו על רחובות ריקים ברחבי המדינה, על אנשים שהתקבצו סביב מקלטי הרדיו במסעדות בבתי-קפה ובחנויות, ועל כיתות בתי-ספר שהאזינו יחדיו לשידור הישיר מבית העם. הארץ פרסם ידיעה על רופא תל אביבי שהוצף פניות של אנשים שביקשו חופשת מחלה ליום אחר; סיבת המגיפה התבררה עד מהרה – הם רצו יום חופשי כדי להאזין לשידור המשפט ברדיו.⁸¹ בידיעה אחרת נאמר:

סופרנו בגליל המערבי מוסר, כי גם תושבים ערביים בעכו הקשיבו לשידור המשפט במשרדים ובבתי הקפה. בבתי הספר נראו ילדים שהפעילו טרנזיסטורים בהפסקת הלימודים. חקלאים יהודים הצטיידו, בהיותם בשדה במכשירי רדיו, וכפי שנודע הייתה התעניינות בלתי רגילה בקרב עולי צפון אפריקה, בעירת העולים מעלות. בקרב פליטי השואה שררה עצבנות מרובה. במקרים בודדים היה צורך להגיש סמי הרגעה.⁸²

ככל שהמשפט הלך והתקדם, העיתונות נטתה יותר ויותר להתמקד בעצם ההליכים המשפטיים ופחות בתגובותיו של הציבור; בד בבד נמוגו גם הכותרות על קדחת הרדיו הלאומית, וההתרגשות של הימים הראשונים למעשה לא חזרה עוד.

אך השפעתם של הימים הראשונים לא נמחתה מזכרונו של הציבור. המכתבים הרבים של מאזינים שנשלחו לקול ישראל מעידים על הפופולריות העצומה של השידורים החיים. "הייתי רוצה לדעת את הסיבה מדוע הפסקתם את השידור ממשפט אייכמן?", שאלה אישה מאבן יהודה, "אני מוצאת שיש לנו הזכות לשמוע איך ששופטים צורר כזה".⁸³ מאזין אחר כתב:

מתפלא אני למה הפסקתם את השידור המשפט בקול ישראל שלפי דעתי רבבות ישבו צמודים אליו בכל ימות המשפט... מה נעשה כל אלה שאין לנו אפשרות הזאת שיחידי סגולה נהנים ממנה להגיע לכותלי בית המשפט בבית העם, לכל הפחות שנוכל לשמוע את השידור במקלט.⁸⁴

ואישה מירושלים כתבה:

הרשו לי להביע את הערכתי העמוקה לשידורכם המצוינים של משפט אייכמן... אך עלי להביע את צערי על כך שהשידור לא המשיך למחרת... במדינתנו, כשטלוויזיה לא קיימת והרדיו הוא האמצעי העיקרי להעביר את המתרחש- והאזרחים בוטחים בו- אני מאמינה שלארגונכם יש חובה מקודשת להעביר את הליך המשפט במלואו⁸⁵

המקור של קטע זה לא היה עם שאר המסמכים, כך שתרגמתי את דבריה מהגרסא האנגלית של המאמר, ואלו לא דבריה המדוייקים.

במהלך ארבעת חודשי המשפט נשלחו לקול ישראל עשרות מכתבים דומים של מאזינים הדורשים שידורים חיים נוספים.⁸⁶ מרביתם זכו לתשובה קבועה מן הדוברת, חדוה רותם, שציינה שמאחר ששיבות בית המשפט נערכות בשעות העבודה של מרבית הציבור, "קול ישראל" אינו רואה הצדקה לקיים שידורים חיים רצופים. הסבר זה עלה בקנה אחד עם החלטתו המוקדמת של התחנה לא לקיים שידורים חיים באורח קבוע אלא רק כשאיורעי המשפט יחייבו זאת. בהיותה תחנת השידור הראשית בישראל באותה עת, שידורים רצופים מבית המשפט היו גורמים לביטול חלקים ניכרים מלוח התכניות היומי לאורך חודשים. ואף על פי כן, המכתבים הרבים שנשלחו ל"קול ישראל" הם הוכחה ברורה לביקוש הרב לשידורים חיים ולרצונם של המאזינים לשמוע יותר על המשפט בזמן אמיתי מעל גלי האתר. לאור פער זה בין הביקוש לבין ההיצע, לא נותר אלא לברר כמה שידורים חיים אכן בוצעו בפועל.

בתשובתה לאחת המאזינות ב-8 באוגוסט, 1961, רותם חושפת פרט מכריע: "עלי להסב את תשומת לבך לעובדה ש'קול ישראל' שידר עד היום 11 ישיבות ישירות מבית המשפט הדן את אייכמן".⁸⁷ מספר זה מתייחס למעשה לכל ישיבות המשפט – למן הישיבה הראשונה ב-11 באפריל עד כמעט סוף המשפט ב-14 באוגוסט. מאחר שבית המשפט קיים בדרך כלל שתי ישיבות ביום, בבוקר ואחר הצהרים, יתכן שהספירה של רותם כללה שידורים של שתי ישיבות באותו יום. אם נוסיף לכך את ארבעת או חמשת השידורים הישירים שנעשו בחודשים הבאים כשהוכרז על פסק הדין, על גזר הדין ועל הערעור – מספרם הכולל של השידורים, על-פי האומדן הגבוה ביותר, אינו יכול להסתכם ביותר מ-16 שידורים בתקופה של 13 חודשים.⁸⁸ עובדה זו עומדת בניגוד גמור לתפיסה המקובלת – שאומצה לעתים קרובות גם על-ידי היסטוריונים ופרשנים – שהשידורים הישירים היו כמעט התרחשות יומיומית ושישיבות משפט רבות שודרו ונשמעו בזמן אמיתי ברדיו.

מדוע נחקקה סדרה זו של אירועים ספורדיים בזיכרון ונרשמה בהיסטוריה כאירוע יומיומי, זאת ניתן רק לנחש. בירור שאלה זו מחייב מחקר נפרד על המנגנון המורכב המעורב בעיצובו של זיכרון קולקטיבי, משימה החורגת מתחומו של המחקר הנוכחי. אף על פי כן, ניתן להציע

כאן שני הסברים אפשריים, הקשורים אולי זה לזה. ההסבר הראשון גורס שלמרות שהשידורים החיים היו לאמיתו של דבר ספורדיים, הם נתפסו בעיני הציבור כאירוע מתמשך, כמציאות המתפתחת בהתמדה, ותפיסה זו העצימה את חותמם של השידורים החיים בזיכרון הישראלי הקולקטיבי. במילים אחרות, ההנחה (במבט לאחור) היתה שאירוע בעל חשיבות רבה כל כך שודר מן הסתם בהכרח מדי יום ביומו בשידור ישיר, דבר העשוי גם להסביר את הקונצנזוס בקרב היסטוריונים לגבי התפקיד שמילא הרדיו בעת המשפט. ההסבר השני הוא שדי היה ביומנים היומיים כדי ליצור תחושה של אירוע חי ואילו השידורים הישירים עצמם רק חיזקו והשלימו תחושה זו. יתכן שמה שנתפס כשידור חי תלוי למעשה בהקשר ההיסטורי – כלומר, שמה שהקהלים באותן שנים נתפסו כשידור חי אינו בהכרח זהה למה שקהלים בימינו תופסים ככזה. השערות אלה ואחרות ממתונות עדיין לעיון ולבדיקה נוספים.

סיכום

תפקידו של הרדיו במשפט אייכמן משקף את תפיסותיהם הסותרות של המעורבים בתכנונו, בביצועו ובהסברתו. הסתירה הראשונה והעיקרית היתה זו שבין השאיפה לנצל את המשפט להנחלת לקחי השואה בציבור הישראלי והעולמי לבין הצורך להבטיח שהמשפט יתנהל כהליך משפטי תקף – ושגם יראה כזה. הסיקור התקשורתי נתפס אפוא כהכרחי להשגת מטרות אידיאולוגיות מסוימות, אך בד בבד גם כאיום על תקינותם של ההליכים. באורח דומה, אף שהמטרה המוצהרת היתה לשתף את הציבור הישראלי באירוע בעל חשיבות היסטורית, התעוררו חששות כבדים שהסיקור הנרחב עלול להצית התפרצויות אלימות או אולי לגרום לתוצאה הפוכה – להקהות ולאטום את החושים. היה גם חשש שהמשפט עלול לעורר זכרונות כאובים ממשפט קסטנר או לפגוע במסכת היחסים השברירית עם גרמניה של הקנצלר אדנאואר. צירוף זה של סתירות וניגודים בוודאי לא הקל על גיבושה של אסטרטגיה תקשורתית עקבית. ניתן אפוא להניח שההחלטות לגבי הסיקור התקשורתי לא נבעו מאסטרטגיה מתוכננת וברורה כי אם מן הצורך לתמרן בין דרישות סותרות. במילים אחרות, המדיניות התקשורתית לגבי משפט אייכמן אימצה את דרך ההתנגדות המינימלית, וניתן אם כן לראותה כמייצגת פשרה בין אינטרסים מתחרים.

אין ספק שמשפט אייכמן העניק לממשלת ישראל הזדמנות יוצאת דופן לרתום את ההתענינות התקשורתית להשגת מטרות פוליטיות ואידיאולוגיות ממשיות. ואכן, בהצהרותיהם הפומביות הפוליטיקאים לא הסתירו את כוונתם הברורה להשתמש במשפט לקידום מטרות פוליטיות. אך הדיבורים לא תמיד תורגמו למעשים, שכן במקרים מסוימים פקידי ההסברה הישראליים לא היו מסוגלים לממש את המטרות המוצהרות ובמקרים אחרים

הם לא רצו לממשן. פקידי אלה, שהבנתם באמצעי התקשורת המודרניים היתה מוגבלת למדי, התמקדו בעיקר בעיתונות המודפסת והרבה פחות מכך בתקשורת המשודרת ובסיקור מן השטח. תשומת הלב שהוקדשה לרדיו כאמצעי להשפעה על דעת הקהל היתה מעטה למדי, אף ש"קול ישראל" היה למעשה כלי התקשורת העיקרי שעמד לרשות ממשלת ישראל. אנשי ההסברה עמדו על השפעתו העצומה של הרדיו רק כמה שבועות לאחר תחילת המשפט ואפילו אז לא ננקטו צעדים משמעותיים לחיזוק השפעה זו או אפילו לשמירתה. גורמים נוספים אף הם לא תרמו לקידום המטרות המוצהרות – למשל, העסקה הבעייתית עם Capital Cities, הסירוב לאפשר שידורי טלוויזיה לאולמות תל-אביביים או ההימנעות משיתוף "קול ישראל" בוועדה הבין-משרדית ליחסי הציבור של המשפט. פוליטיקאים ופקידי ממשלה אמנם הכריזו על חשיבותו המכרעת של המשפט לחינוך הדור הצעיר, אך פעלו מעט בזירה התקשורתית לקידומה של מטרה זו. לא יהיה זה מופרך לומר שאילו באמת הסתתרה מאחורי משפט זה תכנית אב אידיאולוגית – כפי שמשמע מדברי כמה מבקרים שאמצו את התיזה של חנה ארנדט – היא הייתה בוודאי כוללת אסטרטגיה הסברתית עקבית ונחושה יותר.

מנקודת ראותם של מפיקי הרדיו, משפט איימן היווה אתגר יוצא דופן, הן מבחינה טכנית והן מבחינה מקצועית. "קול ישראל" מילא תפקיד מפתח בהכנות הטכניות למשפט למן השלבים הראשונים, בעיקר בהספקת ציוד ותמיכה טכנית לרשתות הזרות ובביצוע ההקלטות של הדיונים. התחנה הפנתה משאבים אנשי צוות רבים להפקת המשדר היומי "יומן המשפט", ששודר מיד לאחר חדשות הערב. השידורים החיים מאולם המשפט עוררו התענינות עצומה והיכו הדים בציבור הישראלי, אך פופולריות זאת לא נבעה מתכיפות השידורים החיים, שכן אלה היו נדירים יחסית. מדיניות "קול ישראל" לגבי השידורים הישירים היתה בעיקרה בלתי עקבית: מפיקי הרדיו, שהיו תלויים במידע ממשד המשפטים ומגורמים אחרים לגבי מהלך המשפט ונושאי הדיונים, יכלו רק לעתים נדירות לקבוע את השידורים הישירים מראש. יתרה מזאת, החלטה על שידורים מעין אלה חייבה הנמקה משכנעת משום שהיו כרוכים בביטול תכניות מתוך לוח המשדרים הקבוע של תחנת הרדיו הראשית של ישראל באותם ימים. אילו צים אלה מנעו למעשה סיקור רצוף בזמן אמיתי ועשויים להסביר מדוע, על אף הבקשות החוזרות ונשנות לשידורים נוספים, אירועים אלה היו ונשארו ספורדיים. לא מן הנמנע שדווקא מספרם הקטן של השידורים הללו הוא שתרם להשפעתם, ושאלו הסיקור ברדיו היה תכוף יותר התוצאה היתה עלולה להיות אדישות או מיאוס. דומה שהצלחת קול ישראל היתה בראש ובראשונה תוצאה של נסיבות ולא של תכנון, ונבעה בעיקר ממעמדה של התחנה במציאות התקשורתית של ישראל באותה עת, מן הבלעדיות שנהנתה ממנה בסיקור המשפט, ומן ההשפעה העצומה – והבלתי צפויה – של השידורים החיים מ"בית העם".

¹ האונגר, גרעון (1980), *משפט ירושלים*, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 311.
² בשנת 1961, ל- 79.6% מהמשפחות הישראליות ול- 82.6% מהמשפחות היהודיות היה בבעלותן לפחות מקלט רדיו אחד. באותו זמן רק ל- 50.2% מהמשפחות היה מקרר, ול- 15.5% גרמופון חשמלי. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, *הירחון הסטטיסטי לישראל*, 1963, 202-203.

³ Tamar Liebes, 'Acoustic space: the role of radio in Israeli collective history', *Jewish History*, 20 (2006), 60-90;
Derek Jonathan Pensler, 'Transmitting culture: radio in Israel', *Jewish Social Studies*, 10(1) (2003), 1-2.
Elihu Katz and George Weddell, *Broadcasting in the Third World* (Cambridge, 1977); Daniel J. Czitrom, *Media and the American Mind* (Chappell Hill, 1982); Andrew Crisell, *Understanding Radio* (London, 1986); David Cardiff and Paddy Scannell, 'Broadcasting and national unity' in J. Curran, A. Smith and P. Wingate (eds) *Impacts and Influences* (London, 1987); Paddy Scannell, *A Social History of British Broadcasting, 1922-1939: serving the nation* (Oxford, 1991); Paddy Scannell, *Radio Television & Modern Life* (Oxford, 1996); Susan Douglas, *Listening In: radio and the American imagination* (Minneapolis, 1999).

⁴ ארנדט, חנה (2000), *אייכמן בירושלים: דין וחשבון על הבנאליות של הרוע*, תל-אביב, ככל.
⁵ ראו שגב, תום (1991), *המיליון השביעי: הישראלים והשוואה*, ירושלים, עמ' 330-331; זרטל, עידית (2002), *האומה והמוות: היסטוריה, זיכרון, פוליטיקה*, דביר, אורי יהודה; ברטוב, עומר (1999) "קייטש וסדיטוס בפלנטה של ק. צטניק: נוער ישראלי מדמיון את השואה", *אלפיים*, תל אביב: עם עובד; יבלונקה, חנה (2001), *מדינת ישראל נגד אדולף אייכמן*, תל אביב: משכל, עמ' 101-102.

Dalia Ofer, 'The strength of remembrance: commemorating the Holocaust during the first decade of Israel', *Jewish Social Studies*, 2(2) (2000), 49; Judith Stern, 'The Eichmann trial and its influence on psychiatry and psychology', *Theoretical Inquiries in Law*, 1(2) (2000), 31; Gulie Ne'eman Arad, 'Israel and the Shoah: a tale of multifarious taboos', *New German Critique* 90 (2003), 12-13; Anita Shapira, 'The Eichmann trial: changing perspectives', *The Journal of Israeli History*, 23(1) (2004), 20.

⁶ תדרוך פנימי לשגרירים ישראלים, 16 באפריל, 1961, עמ' 7, ארכיון מדינת ישראל (להלן- אמ"י), משרד החוץ, חז/3351/4. לשגרירים נאמר כי התדרוך אינו לפרוטוקול, ואין לפרסם את תוכנו בשום צורה. בין המשתתפים: דוד לנדור, מנהל לשכת העיתונות הממשלתית, חיים יחיל, המנהל הכללי של משרד החוץ וגרעון האונגר, היועץ המשפטי לממשלה והתובע הראשי במשפט אייכמן.
⁷ ארנדט, 4.

⁸ שם, 13. לביקורת מוקדמת על עבודתה של ארנדט, ראו גייקוב רובינסון- Jacob Robinson, *And the Crooked Shall be Made Straight: the Eichmann trial, the Jewish catastrophe, and Hannah Arendt's narrative* (New York, 1965).

⁹ האונגר, *משפט ירושלים*, 295.

¹⁰ שם.

¹¹ שם.

¹² שם, 296.

¹³ תדרוך פנימי לנציגי ישראל, עמ' 13.

¹⁴ תעתיק של כנס מרצים ארצי, 18 במאי, 1961, אמ"י, משרד ההסברה במשרד ראש הממשלה, גל/3/1638/907.

¹⁵ המשפט הידוע בתור "משפט קסטנר" החל בתביעה שהגיש קסטנר כנגד מלכיאל גרינוולד, עיתונאי ירושלמי אשר פרסם עלון המאשים את קסטנר בהיותו משתף פעולה עם הנאצים. לפי גרינוולד, קסטנר העדיף את חבריו ומשפחתו בשעה שניהל משא-ומתן לשחרור יהודי הונגריה, ובנוסף האשימו בכך שהעיד לטובתו של קצין האס.אס. קורט בקר במהלך משפטי נירנברג, ובכך הצילו מהרשעה בפשעי מלחמה. תביעת הדיבה של קסטנר התגלגלה במהרה להאשמות פוליטיות כנגד מפא"י, בה היה חבר. השופט הלוי קבע בפסק דינו ב-22 ליוני 1955, כי האשמותיו של גרינוולד כנגד קסטנר היו מוצדקות. ב-1958 דחה בית המשפט העליון את פסק דינו של הלוי, אך הזיכוי הגיע מאוחר מדי בשביל קסטנר אשר נורה למוות ב-3 למרץ, 1957, על ידי שלושה חברים לשעבר במחתרת הלח"י.

¹⁶ Yechiam Weitz, 'The Holocaust on trial: the impact of the Kasztner and Eichmann trials on Israeli society', *Israel Studies*, 1(2) (1996), 20.

¹⁷ יבלונקה, חנה (2001), *מדינת ישראל נגד אדולף אייכמן*, תל אביב: משכל, עמ' 101-102.

¹⁸ בן גוריון והאונגר, 29 במרץ, 1961, מובא ביבלונקה, 101.

¹⁹ האונגר, *משפט ירושלים*, 293.

²⁰ מסמכי CIA שנחשפו לאחרונה מראים כי ארצות הברית הייתה מודעת לכך שלמעבר גרמניה היה מידע בדבר מיקומו של אייכמן עוד בשנת 1958, אך בחרה לשמור זאת בסוד מפחד שלכידתו עלולה להוביל לגילויים מביכים לגבי הנס גלובקה, נאצי לשעבר אשר היה יועץ הביטחון של אדנאור ואיש הקשר הראשי עם המודיעין האמריקאי. ראו-

<http://www.guardian.co.uk/secondworldwar/story/0,1792065,00.html>;

<http://www.haaretz.com/hasen/pages/Sh.Art.jhtml?itemNo=723756&contrassID=1&subContrassID=1>.

לפי יבלונקה, למוסד הישראלי היה מידע מבוסס על אייכמן כבר ב-1959. זאת אחרי תקופה של חוסר רצון מצד הרשויות הישראליות להמשיך ולחקור את הנושא. (שם, 20)

²¹ שגב, *המיליון השביעי: הישראלים והשוואה*, 324.

²² XX

²³ לנדור לקולק, 2 ביוני, 1960, אמ"י, משרד ראש הממשלה 804/13/1.

²⁴ זינדר ללנדור, 15 ביוני, 1960, אמ"י, משרד ראש הממשלה. תזכיר זה מגיע לאחר מזכר מוקדם יותר מזינדר לשר המשפטים פנחס רוזן ב-25 במאי, המבקש אישור לכך ש"קול ישראל" יקליטו את המשפט במלואו, למען "הנצחת המשפט מעל גבי סרטים אשר יישמרו לדורות".

²⁵ גבתון לקרן, 8 בנובמבר, 1960, אמ"י, שרות השידור, תיק אייכמן 405.

26 "אם כי איני רואה את התועלת שתצמח מהקלטה זו, אני נענה לבקשתך", קרן לקולק, 13 בפברואר, 1961, אמ"י, משרד ראש הממשלה, ג/6384/3657. היה זה ודאי קשור למשחק של משיכת חבל בירוקרטיה בין קרן לגבתון: הראשון ביקש מחברו לוותר על שניים מעובדיו, גד לוי ורפי סידור, לשם ביצוע תרגום סימולטני של ההליכים. גבתון סירב בטענה של מחסור בכוח אדם (קרן לשפירא, 2 בנובמבר, 1960: קרן לקולק, 10 בנובמבר, 1960, אמ"י, משרד ראש הממשלה, ג/6384/3657). לאחר הסכמתו של קרן, אושר ללוי וסידור להשתתף במשפט.

27 עובדה זו נחשפה במכתב אשר נשלח על-ידי קולק לקרן, 10 בפברואר, 1961, משרד ראש הממשלה, ג/6384/3657.

28 לנדור לקולק, 2 ליוני, 1960, אמ"י, משרד ראש הממשלה, ג/6384/3657.

29 לנדור לארנון, 26 באוקטובר, 1960, אמ"י, משרד החוץ, חז/3351/4.

30 יבלונקה, *מדינת ישראל נגד אדולף אייכמן*, 69.

31 רוזן ליחיאל, 26 באוקטובר, 1960, אמ"י, משרד החוץ, חז/3351/4.

32 יבלונקה, *שם*, 69.

33 האזנר, *משפט ירושלים*, 311.

34 מצוטט אצל יבלונקה, *שם*, 70.

35 הפרטים נחשפו בכתבת תחקיר על סיקורו של משפט אייכמן, פורסם ב"דיעות אחרונות", 19 במאי, 1961, 9.

36 הגן למאיר, 26 באוקטובר, 1960, אמ"י, משרד החוץ, חז/3351/4.

37 שם.

38 גבתון לגילרון, 14 בנובמבר, 1960, אמ"י, משרד החוץ, חז/3351/4.

39 "דיעות אחרונות", 9.

40 גבתון לגילרון, שם.

41 הצעה אשר הוצגה במכתב מפרנק לקומי, 30 בנובמבר, 1960, אמ"י, משרד החוץ, חז/3351/4.

42 שם.

43 מברק ללנדור (התאריך אינו מצוי), חתום על-ידי גיימס ק. הגרטי סגן נשיא חדשות ABC, ג'ון די סגן נשיא חדשות CBS וג'וליאן גודמן סגן נשיא חדשות NBC, אמ"י, משרד החוץ, חז/3351/4.

44 ארנון ליחיאל, 6 בדצמבר, 1960, אמ"י, משרד החוץ, חז/3351/4.

45 זינדר לג'רלד אדלר NBC International, 3 בינואר, 1961, אמ"י, משרד החוץ, חז/3351/4/13/804.

46 שם.

47 פיתרון זה הוא תוצר של פגישה במשרד המשפטים, 27 בינואר, 1961, אמ"י, משרד ראש הממשלה, ג/6384/3657. בין המשתתפים היו שר המשפטים פנחס רוזן, התובע הראשי האזנר, מנהל משרד ראש הממשלה טדי קולק, המנהל הכללי של משרד החוץ חיים יחיל, מנהל שרותי ההסברה צבי (הארי) זינדר, ומנהל לשכת העיתונות הממשלתית, דוד לנדור.

48 "הארץ", 24 באפריל, 1961, 1; "דיעות אחרונות", 27 באוגוסט, 1951, 5.

49 "הארץ", 25 באפריל, 1961, 2; "הארץ", 27 ביוני, 1961, 2.

50 יצחק אגדתי, מנהל "סרטי גבע", לטדי קולק, 2 בפברואר, 1961, אמ"י, משרד ראש הממשלה, ג/6384/3657. ארבעה אולפנים ישראליים ראשיים הרחיקו עד כדי עתירה לבג"צ בכדי לערער על החלטת הממשלה, אך עתירתם נדחתה (מידע כפי שנחשף במכתב של מנהל אולפנים לאבא אבן, 3 באפריל, 1961, אמ"י, משרד החינוך, גל/907/3).

51 דדיו 22, 31 במרץ, 1961, 7.

52 כאנקודטה, צוין כי נרכשו 1000 קלטות מגנטיות לתיעוד המשפט, ולשם כך ישתמשו ב-5600 מטרים של סרט מדי יום, ועלותו של כל הציוד שהוזמן במיוחד לשידור המשפט היא 13,000 דולר אמריקאי.

53 שם, 8.

54 שם, 9.

55 מזכר קול-ישראל - 'Facilities for Sound-Radio Correspondents' (ללא תאריך), אמ"י, שרות השידור, תיק 405.

56 רדיו, 7.

57 רדיו, 9.

58 אירועי מדיה, לפי דניאל דיין ואליהוא כ"ץ, הם אירועים היסטוריים אשר משודרים בטלוויזיה בזמן התרחשותם, ומרתקים אומה או את העולם - למשל האולימפיאדה, ביקורו (של אנואר אל-סאדאת בירושלים, הלווייתו של ג'י. אף. קנדי, הנחיתה על הירח, החתונה המלכותית של צ'ארלס ודיאנה, וכדומה. אירועי מדיה סובבים בדרך כלל סביב תחרות (ספורט ופוליטיקה), כיבוש (הנחיתה על הירח), או הכתרה (חתונה מלכותית). ראה -

עבוד אירועי מדיה מקושרים בדרך כלל לטלוויזיה, אפשרי להתבונן במשפט אייכמן כאירוע רדיו, שיתכן ויסווג כתחרות, מכיוון שהוא מערב קרב בבית המשפט, אך ייתכן והוא יסווג ככיבוש, עקב הצגת ההישג יוצא הדופן.

59 דדיו, 10.

60 ראו, זרטל, עידית (2002), *האומה והמוות: היסטוריה, זיכרון, פוליטיקה*, דביר, אור יהודה.

61 תום שגב, *המיליון השביעי*, 330.

62 Shoshana Felman, *The Judicial Unconscious: trials and traumas in the twentieth century*, 127.

63 זרטל, עידית (2002), *האומה והמוות: היסטוריה, זיכרון, פוליטיקה*, דביר, אור יהודה.

64 Anita Shapira, 'The Eichmann trial: changing perspectives', 20.

65 שירות השידור, "מבצע המשפט" - חוזר מספר 1, 12 בפברואר, 1961, אמ"י, משרד החינוך. גל/6863/7.

66 ההחלטה שלא לשדר בימי ראשון בוודאי התקבלה בכדי להקל על אנשי הצוות הלא-יהודים אשר היו מעורבים במשפט. התוצאה הייתה לוח זמנים שהיה זר משהו למנהג המקומי, אך נוח לאורחים ולצופים מעבר לים, כולל המדיה העולמית.

67 פרוטוקול משיבת קול-ישראל, "משפט אייכמן", 5 באפריל, 1961, אמ"י, שירות השידור, תיק 405.

68 דדיו, 9. ארי אבנר, לשעבר כתב קול-ישראל באו"ם, היה המפיק בפועל של השידורים מבית המשפט. מפיק "יומן המשפט" היו יורם רונן וחגי ופינסקר.

69 "משפט אייכמן" - שינויים בלוח התוכניות, 5 בפברואר, 1961, אמ"י, שירות השידור, תיק 405.

70 פרוטוקול משיבת קול-ישראל, "משפט אייכמן", 5 באפריל, 1961, אמ"י, שירות השידור, תיק 405.

71 קולק לגבתון, 10 באפריל, 1961, אמ"י, שירות השידור, תיק 405.

72 תעתיק של כנס מרצים ארצי, 18 במאי, 1961, אמ"י, משרד החינוך. גל/1638/907/3. בין המשתתפים המנהל הכללי של משרד החוץ חיים יחיל, אברהם זלינגר, ראש לשכה 06 (יחידת המשטרה שחקרה את אייכמן) י. אילן, מנהל מרכז ההסברה, והיועץ המשפטי לממשלה, גדעון האזנר. מכיוון שהאחרון הופיע בבית המשפט, המשתתפים הודרכו שלא לצטט מדבריו.

73 ש"ס, 1.

74 הודעה לתקשורת מקול ישראל, 10 באפריל, 1961, אמ"י, שירות השידור, תיק 405.

75 פגישת צוות משפט אייכמן, 30 באפריל, 1961, אמ"י, שירות השידור, תיק 405.

76 ראיון עם נקדימון רוגל, 25 במרץ, 2003.

77 אמ"י מחזיק במכתבים רבים ממאזינים המתלוננים על שידור המוזיקה מייד לאחר השידור החי, ומגנים אירועים אלו כמבישים.

ייתכן וביקורת זו סתמה את הגולל על היוזמה להשתמש ב"גל הקל" לשידורים חיים.

78 במכתב למנהל הכללי של "קול-ישראל", נוף נקדימון רוגל על חוסר המקצועיות של כמה מגישים, אשר טענתו נכשלה בהקראת העדכונים, העברת שידורי המוזיקה, וניהול השידור כיאות. גרועה מכך הייתה התעלמותם מפרוטוקול השידורים בכך שהרשו לעצמם להוסיף פרשנותם בזמן הפסקות המשפט. רוגל מציין כי התנהגות שכזו לא הייתה נדירה (רוגל לגבתון, 30 במאי, 1961, אמ"י גל 6863/9).

79 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, "סקר האזנה לשידור שתי הישיבות הראשונות של משפט אייכמן", 25 באפריל, 1961, אמ"י,

שירות השידור, תיק 405/0423.

80 כל הכותרות הן מהעיתונים המצוינים, 12 באפריל, 1961.

81 "הארץ", 12 באפריל, 1961.

82 ש"ס.

83 המאזינה שפרה הלסטור לקול ישראל, 27 באפריל, 1961, אמ"י, שירות השידור, תיק 4051.

84 המאזין אליהו פרבשטיין, להאוזר, 30 באפריל, 1961, אמ"י, שירות השידור, תיק 4051.

85 המאזינה דבורה בושינסקי לקול ישראל, 14 באפריל, 1961, אמ"י, שירות השידור, תיק 4051.

86 בארכיון מדינת ישראל 139 מכתבים, 83 מביניהם מישראלים והיתר ממאזינים מחו"ל.

87 מחדווה רותם לרות קרמר, 8 באוגוסט, 1961, אמ"י, שירות השידור, תיק 4051. מספר זה נמסר במכתב נוסף, הנשלח ב-1 לאוגוסט, 1961 למאזינה שושנה מרד. למרות חיפושים נרחבים במסמכים אמ"י, לא נמצאו לוחות שידורים של "קול ישראל" ואף לא ראייה לקיומם.

88 אומדן זה לוקח בחשבון את השידור החי ב-9 באוגוסט, אשר צוין במכתבה של חדווה רותם מהיום הקודם, ואף את השידור של לפחות קטע אחד ביום ה-29 למאי, 1962, היום בו נדחה ערעורו של אייכמן על-ידי בית המשפט הגבוה לצדק, כמצוין ב-רוגל לגיבתון, 30 במאי, 1961, אמ"י גל/6863/9.